

cultural conditions. Training work, which is the best investment in the personality, is effective because it trains only those skills that are needed for a person to achieve specific goals.

It is emphasized that the measures of high school students' monetary culture, which can be developed during the author's training, include students' rational attitudes towards money, purposefulness, positive and non-standard thinking, success orientation and the ability to go beyond psychological limits.

The author discusses the technological approach, which is the basis of the training and understood as the development (design) and use of special technologies with the aim of solving specific organizational problems and managers and employees' psychological training. The author notes that she used the technological approach to determine the psychological features of high school students' monetary culture development.

The author also describes the training structure and further research on the problem under consideration, which may focus on creating a special parents and teachers' training program.

Key words: training, monetary culture, socio-psychological support, high school student, technological approach, life goal, training modules

Відомості про автора

Зубіашвілі Ірина Костянтинівна, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна.

Zubiashvili, Iryna Konstatynivna, PhD, senior researcher, Laboratory of organizational and social psychology, G.S.Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

E-mail: mrs_ira@i.ua

УДК 17.032.1; 338.2 – 053.81

Лавренко О.В.

0000-0002-9943-9536

<http://orcid.org/0000-0002-9943-9536>

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОРАЛЬНОГО КОМПОНЕНТА ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

Лавренко О.В. Емпіричне дослідження морального компонента економічної культури особистості. У статті представлено результати емпіричного дослідження, яке здійснювалося з метою аналізу морального компонента економічної культури особистості (на вибірці студентської молоді). Моральне самовизначення особистості в просторі економічних відносин розглядається як трикомпонентна структура: когнітивний, афективний та конативний компоненти. Завдяки моральності, як складової кожного із цих компонентів, особистість здатна діяти в економічному просторі на моральних засадах.

Ключові слова: емпіричне дослідження, економічна культура особистості, когнітивний, афективний та конативний компоненти, єдність економічного і морального.

Лавренко О.В. Эмпирическое исследование нравственного компонента экономической культуры личности. В статье представлено результаты эмпирического исследования, проводившегося с целью анализа нравственного компонента в экономической культуре личности (на выборке из студенческой молодежи). Нравственное самоопределение личности в пространстве экономических отношений рассматривается как трехкомпонентная структура: когнитивный, аффективный и конативный компоненты. Благодаря нравственности, как составляющей каждого из этих компонентов, личность способна действовать в экономическом пространстве на нравственных основаниях.

Ключевые слова: эмпирическое исследование, экономическая культура личности, когнитивный, аффективный, конативный компоненты, единство экономического и нравственного.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство з його ринковою спрямованістю знаходиться на етапі суттєвих якісних змін. У зв'язку з цим значно зростає роль та участь студентської молоді в соціально-економічних процесах. Для ефективного функціонування в суспільстві молодій людині як економічного суб'єкта потрібно, щоб він володів такими якостями економічної свідомості як ініціативність, підприємливість, готовність до конкуренції та ризику, вмінням реалізовувати моделі економічної поведінки, яка ґрунтується на моральних засадах. Він повинен також володіти певною економічною компетентністю, яка визначається наявністю економічних навичок і соціальних ролей, ступенем соціальної та економічної незалежності, а також моральною зрілістю, яка дозволяє приймати необхідні морально виважені економічні рішення. Тому економічна соціалізація особистості набуває статусу нового наукового напрямку, який дозволяє з позиції соціальної психології вивчати та досліджувати механізм входження людини в складний самостійний цикл економічного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність дослідження економічної соціалізації особистості, як відмічає А.С. Євдокімова, обумовлена рядом суперечностей. По-перше, в результаті соціально-економічних та політичних реформ кінця ХХ ст. трансформація суспільних інститутів економічної соціалізації значно випередила зміни на рівні індивідуальної та групової економічної

свідомості, наслідком чого стала нездатність багатьох суспільних груп ефективно економічно соціалізуватися в нових умовах. По-друге, старше покоління виявилось не готовим до нових соціально-економічних реалій, що призвело до порушення основного механізму економічної соціалізації – міжпоколінної трансляції досвіду. По-третє, сучасне суспільство ставить високі вимоги перед особистістю в процесі економічної соціалізації: для досягнення економічного успіху потрібен великий обсяг знань в області економіки та соціальних відносин, високий рівень ділової активності, але при цьому системи цінностей, моральних ідеалів, які складаються, залишаються достатньо нестійкими, що викликає певні проблеми в економічному самовизначенні особистості [3].

Додамо до цього, що студентська молодь живе в «епоху грошей», коли споживча модель ринкової економіки формує у неї настановлення, що гроші – головна цінність у житті. Такий етичний смисл «особистісного успіху», а також мотиви накопичення грошей, багатства впливають на формування і розстановку особистих пріоритетів в індивідуальній системі цінностей молодого людини. До нових, ринкових цінностей частина молоді виявилася не готовою і сприйняла їх як прагнення економічного суб'єкта оптимізувати власну вигоду, задовольняти вузькоegoїстичні інтереси, ігноруючи моральну регуляцію економічної активності.

Аналіз наукової літератури свідчить, що питанням соціально-психологічної сутності та особливостей економічної соціалізації сучасної учнівської та студентської молоді, становлення її економічної суб'єктності, закономірностей розвитку економічної культури молоді присвячені праці, здійснені співробітниками Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України (Н. Дембицька, Т. Говорун, І. Зубіашвілі, Л. Карамушка, О. Лавренко, Т. Мельничук, В. Москаленко) [10; 11]. Моральна проблематика життя окремої особистості та суспільства доволі добре розроблена в соціальній психології, в психології особистості. Педагогічні аспекти виховання моральності особистості розглянуті в роботах В.О. Сухомлинського, І.Д. Беха, А.І. Кузьмінського та ін. [2; 8; 13]. В.П. Бездухов та Т.В. Жирнова здійснили дослідження підходів до формування морально-ціннісної сфери студентів як суб'єкта фінансово-економічної діяльності, обґрунтували сутність ціннісно-орієнтаційної діяльності студента в контексті морального пізнання [1].

Разом з тим, актуальність проблеми, недостатня її розробленість, а також висока соціальна значущість єдності економічного і морального в економічній соціалізації студентської молоді обумовили вибір теми нашого дослідження.

Мета статті: аналіз отриманих результатів емпіричного дослідження морального компонента економічної культури студентської молоді в забезпеченні її економічної соціалізації.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Система вузівської освіти, продовжуючи реалізацію концепції сучасної шкільної освіти, повинна вирішувати задачі ефективної соціалізації молоді в ринковій економіці на основі засвоєння молодими людьми економічних знань, формування у них економічного мислення, ціннісних орієнтирів у сфері праці та підприємницької діяльності, готовності до прийняття самостійних рішень, здатності гнучко адаптуватися до умов життя, що швидко змінюються. Як підкреслюється багатьма дослідниками, сучасна модернізація неможлива без спеціаліста, який повинен володіти економічно значущими якостями особистості: підприємливістю, діловитістю, мотивацією на якісну працю, творчістю, вмінням забезпечити економічне благополуччя та ін. [6; 7; 9; 12; 14].

Емпіричне дослідження передбачало визначення співвідношення «економічності» і «моральності» у таких складових економічної культури особистості, як: ставлення до грошей, ставлення до етичних / неетичних способів матеріального самозабезпечення, визначення складових образу економічно успішної людини в уявленнях студентської молоді, оцінка ступеня етичності різних видів матеріального самозабезпечення, оцінка з точки зору моралі законів, що визначають економічний розвиток нашої країни, пріоритетність духовно-матеріальних начал, особиста ціна економічного успіху, причини, що підштовхують молодих людей до протиправних, аморальних дій в економічній сфері тощо.

В основу емпіричного дослідження покладено припущення, що рівень економічної культури молоді виявляється у господарюючому типі особистості, основними характеристиками якого є єдність «економічності» та «моральності» в змісті економіко-психологічних характеристик особистості, які характеризують її як суб'єкта економічної поведінки та забезпечують адаптацію студентської молоді до умов включення її в соціально-економічний простір.

Емпіричне дослідження здійснювалось за програмою, яка включала наступні складові: методологію емпіричного дослідження, характеристику вибірки, обґрунтування методичного інструментарію, аналіз та інтерпретацію отриманих даних. Опитування здійснювалось серед студентів Інституту соціальних наук і самоврядування імені Гейдара Алієва Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналу», кафедра загальної та практичної психології (експериментальний майданчик НДР у відповідності з укладеним договором). У дослідженні взяли участь 40 осіб – юнаки та дівчата у віці переважно 19-20 років (факультет «Психологія», спеціалізація «практичний психолог»; освіта – незакінчена вища).

Показником економічної соціалізованості особистості є її економічна культура. Моральне самовизначення особистості в просторі економічних відносин можна розглядати як трикомпонентну структуру, яка включає в себе когнітивний, афективний та конативний компоненти. Завдяки моральному

компоненту, який міститься в кожному із цих компонентів, особистість отримує можливість діяти в економічному просторі на моральних засадах.

• *Когнітивний компонент* економічної культури особистості являє собою інформацію, яка міститься в індивідуальній або груповій чи суспільній свідомості і потрібна людині для побудови картини економічного світу або її збереження, визначає придбання закінченості, цілісності і несуперечливості внутрішньої картини економічної дійсності, усвідомлення місця власного «Я» у системі економічних відносин. Цей компонент є репрезентацією у свідомості суб'єкта економічної дійсності на основі активізації всіх процесів пізнання. Інформованість особистості стосовно економічної реальності знаходиться в прямій залежності від складності того чи іншого економічного феномену та відображення його у відповідних економічних категоріях. Завдяки когнітивній складовій економічної соціалізації індивід засвоює економічні знання, базові економічні поняття та категорії, оволодіває основами знань про сучасну економіку, принципами та закономірностями її функціонування, здійснює аналіз економічних реформ.

Афективний (емоційний) компонент економічної культури особистості об'єднує ті феномени економічної свідомості, які пов'язані з емоційно-ціннісним ставленням до соціально-економічного простору суспільства і проявляються через оціночні судження і емоції. Емоційно-оціночна складова виражає особливості сприйняття й оцінку особистістю економічної дійсності, ступінь включеності в економічне життя. Вона включає в себе також систему ставлень до різних економічних об'єктів (власність, гроші, багатство, майно тощо).

Конативний компонент економічної культури особистості відображає мотиваційний настрій, активну діяльність, психологічну готовність до певних форм економічної поведінки. Стаючи учасником реальних економічних процесів, молодими людьми здійснюється оцінка себе на ринку праці, йде пошук шляхів досягнення економічної незалежності, у них формується уявлення про власний бюджет, особливості ощадної та споживчої поведінки, відбувається професійна орієнтація чи вибір кар'єри, починається знайомство з банківською системою, відбувається подальше формування ціннісно-моральних орієнтацій. Конативний компонент забезпечує формування у особистості власної стратегії усвідомленої економічної поведінки, що дозволяє реалізувати свої економічні інтереси, задовольнити свої потреби з орієнтацією на соціальні настановлення та мораль, вироблені в суспільстві.

Визначені компоненти економічної культури особистості – когнітивний, афективний, конативний – існують в системній єдності і взаємозалежності. Якщо розглядати їх з цієї точки зору, то можна виділити особливості їх взаємозв'язку, які характеризуються ієрархічністю і домінуванням одного з них. Можна припустити, що на тому чи іншому віковому етапі економічної соціалізації домінуючим стає певний їх компонент. Імовірно, що на етапі переходу до дорослості домінує конативний компонент, який визначається прагненням юнацтва стати активним суб'єктом економічної діяльності.

Зазначимо, що на визначені нами компоненти економічної культури потужно впливає *моральний – ціннісний компонент (аксіологічний)*, який міститься у кожному вказаному компоненті та відповідає за гнучкість когнітивної сфери в пізнанні законів економічних відносин в суспільстві, визначає позитивну чи негативну емоційну оцінку феноменів економічного простору, суттєвим чином регулює економічну поведінку. Цей компонент економічної соціалізації забезпечує формування ставлення особистості до системи цінностей та моральних норм, наповнює етичним змістом економічну діяльність людини, завдяки чому вона активно засвоює економічні цінності (праця, власність, гроші та ін.), різні соціальні ролі (виробник, споживач, платник податків, власник, підприємець, акціонер тощо).

Для дослідження *когнітивного компоненту* економічної культури студентської молоді нами спочатку з'ясуувалась оцінка студентами впливу законодавчої бази нашого суспільства на дотримання моральних норм. В анкеті завдання було сформульовано так: «Оцініть з точки зору моралі закони, що визначають економічний розвиток нашої країни» (таблиця 1).

Таблиця 1

**Оцінка студентами впливу законодавчої бази на дотримання моральних норм
(у % від загальної кількості опитаних)**

	З точки зору моралі закони, що визначають економічний розвиток нашої країни:	Кількість опитаних
1	Захищають, враховують інтереси всіх верств населення	3
2	Засновані на засадах моральності	2
3	Несправедливі щодо певних верств населення	75
4	Дають можливість олігархам ще більше збагачуватися	82
5	Нехтують інтересами тих людей, які хотіли б чесно вести свій бізнес	88
6	Здебільшого є аморальними по суті	51

Як засвідчили результати, представлені в таблиці, переважна більшість опитуваних (88–75%) упевнена, що законодавча база, яка визначає соціально-економічний розвиток нашого суспільства є недосконалою, при її розробці лобіюються інтереси заможних верств населення, створюються сприятливі умови для ще більшого збагачення олігархів, нехтуються інтереси тих людей, які б хотіли чесно вести свій

бізнес. Лише невелика частка респондентів (2-3%) вважає, що закони «захищають, враховують інтереси всіх верств населення», мають моральне підґрунтя.

Для дослідження *афективного компоненту* економічної культури студентської молоді нами було використано блок питань з анкетного опитувальника щодо визначення співвідношення «економічності» і «моральності» у таких складових економічної культури особистості, як: ставлення до грошей, ставлення до етичних/неетичних способів матеріального самозабезпечення тощо. «Економічний інтерес» особистості є частковим випадком такої раціональності, тобто тим випадком, коли основні життєві цілі і цінності суб'єкта в його свідомості виявляються тісно пов'язані з матеріальними благами та економічними ресурсами.

Морально-психологічні компоненти економічного самовизначення особистості детермінують її економічну активність як безпосередньо (обмежуючи вибір допустимих норм поведінки – через оцінки етичності чи неетичності тих чи інших способів економічного самозабезпечення, ділової поведінки тощо), так і опосередковано – здійснюючи вплив на рівень домагань і цілі економічної діяльності (через ставлення до економічних об'єктів і явищ – власності, грошей, багатства, бідності, безробіття, реклами, позик тощо), а також через ставлення до дотримання етичних норм, до ділових партнерів тощо. Цей вплив може бути як усвідомленим, так і неусвідомленим. Відповідно і економічна активність суб'єкта, її результати, умови визначають морально-психологічну складову економічного самовизначення особистості. Для дослідження ставлення особистості до неетичних способів матеріального самозабезпечення використано опитувальник А.Б. Купрейченко (2010). За ним виявлено такі результати (табл. 2):

Таблиця 2

**Ставлення до неетичних способів матеріального самозабезпечення
(у % від загальної кількості опитаних)**

Спосіб матеріального самозабезпечення	Цілком етичний спосіб	Для мене неприйнятно, тому що аморально	Допустимо для мене лише в критичній ситуації	Допустимо, якщо моя роль в цій справі цілком законна та моральна
Розважальний бізнес, що експлуатує сексуальність	13	60	17	10
Фінансові піраміди	18	28	28	28
Шлюб за розрахунком	14	63	18	5
Ворожіння, магія	15	45	28	15
Екстрасенси	13	38	35	15
Діяльність в релігійних сектах	8	83	3	8
Виробництво і торгівля шкідливих для екології та людей продуктами	8	65	20	7
Неетична реклама	18	40	30	13

Аналізуючи отримані дані, можна констатувати, що студентами найбільш поширені в суспільстві неетичні способи матеріального самозабезпечення суб'єкта оцінюються здебільшого як «неприйнятні, тому що аморальні». Однак ними недооцінюється небезпека фінансових пірамід (лише 28% позначили їх неприйнятність з точки зору моралі). У даний час кількість таких пірамід величезна, особливо в мережі Інтернет, активними користувачами якої є студентська молодь, і не менш велика небезпека фінансового розорення, яку вони представляють. Учасниками фінансових пірамід, пропозиції про вступ до яких надходять на електронну адресу практично щоденно, часто стає молодь, до того ж із вищою освітою, подекуди навіть економічною; усі вони наражаються на ризик, не усвідомлюючи при цьому, як неетичність цієї оборудки, так і фінансові втрати. Є фірми, які працюють виключно з пенсіонерами й студентами. Жертвами бізнесових шахраїв найчастіше стають саме бідні люди, а також молоді люди, яким теж хочеться мати пристойні статки для забезпечення своїх різноманітних потреб. Вони не дають собі звіту, що фінансова піраміда експлуатує одну з головних людських вад – жадібність, прагнення до швидкого збагачення, до «халяви».

Недостатньо усвідомлюється студентами неетична реклама (з натяками на інтимну сферу людини, де жінок вважають за шматок м'яса, а чоловіків – за шалених звірів, «готових накинутися на свіжину», із закликами до участі в фінансових пірамідах тощо). Лише 40% студентів вважають її неприйнятною як таку, що є аморальною, а 30% допускають її використання для матеріального самозабезпечення лише в критичній ситуації. Утвердження та тотальне домінування масової культури формує базовий тип особистості – споживача, який свою самодіяльність здійснює виключно на основі рекламних установок, що може призвести до витіснення етичної компоненти з його свідомості.

Оцінюючи духовне спустошення для особистості розважального бізнесу, що експлуатує сексуальність (видовищні заходи, обіг продукції сексуального та порнографічного характеру, клуби за сексуальною ознакою тощо), респонденти визначили його як «неприйнятний спосіб матеріального самозабезпечення з мотивів аморальності» (60%). Водночас 13% опитаних визнають його етичність, а 17% допускають для себе використання цього способу лише в критичній ситуації.

Переважає більшість студентів (63%) вважають для себе шлюб з розрахунку неприйнятним, як аморальний за своєю суттю. Водночас 14% вважають його цілком етичним, а 18% - допустимим для себе лише в критичній ситуації. Очевидно, для цих молодих людей одруження з матеріально забезпеченою особою може стати тим каналом, який дасть змогу покращити не лише своє матеріальне становище, а й дати основу для підвищення свого статусу в суспільстві, для налагодження отримання «потрібних, вигідних зв'язків», влаштуватися на престижну і високооплачувану роботу, або не працювати зовсім, зайняти певне соціальне становище. Багато хто прагне забезпечити безбідне існування не тільки собі, а й своїм потенційним дітям. Молоді люди за браком життєвого досвіду до кінця ще не усвідомлюють, що гроші не вирішують усіх проблем і не роблять людей щасливими.

Поміж усіх способів матеріального самозабезпечення найбільш лояльно респонденти ставляться до оцінки діяльності екстрасенсів як неприйнятних з точки зору їх аморальності (38%). Сьогодні друковані та електронні ЗМІ, телебачення заповнили різноманітні комерційні програми, відеосюжети, де пропонують платні послуги сумнівного змісту, стосовно передрікання майбутнього (долі), різноманітні телевікторини, конкурси, які надають послуги, зокрема через платні номери та СМС. Також більш чи менш лояльно оцінюють респонденти діяльність різного роду «віщунів майбутнього» (астрологів, знахарів, ворожок, хіромантів тощо) – біля половини опитаних позначили цей спосіб матеріального самозабезпечення як морально неприйнятний. Водночас 43% визнають діяльність таких «віщунів» як «допустиму лише в критичній ситуації» та «допустиму, якщо моя роль в цій справі цілком законна та моральна», 15% як цілком етичну. Очевидно, студентами ще недостатньо усвідомлюється те, що ця категорія «віщунів» має на меті перш за все власне збагачення та заволодіння коштами осіб, що звертаються до них, через сумнівні схеми виманювання грошей. Надання послуг з передрікання майбутнього здійснюється безконтрольно та на власний розсуд надавачів даних послуг, що призводить до масових зловживань у цій сфері, нанесення тяжких психічних травм, обману громадян.

Дослідження *конативного компоненту* мало на меті визначити співвідношення духовних та матеріальних начал у виробленні власної стратегії усвідомленої економічної діяльності, поведінки, вчинків, що ґрунтується на моральних засадах. Для його дослідження використано блок питань з методики соціально-психологічного дослідження А.Л. Журавльова та Н.А. Журавльової [4; 5]. Для забезпечення ефективної економічної соціалізації особистості важливо не тільки розуміти, яким пріоритетам (матеріальним чи духовним) віддає вона перевагу, а й мати уявлення, на які жертви вона здатна піти заради досягнення економічного успіху, яким засобом (моральним чи аморальним) досягнення мети вона віддає перевагу.

Хоча важливість грошей в житті людини є загально визнаним фактом, ми вирішили дослідити, як оцінюється їх вагомість у порівнянні з «добрим іменем людини», «переконаннями і моральними принципами», духовне чи матеріальне начало набуває в свідомості особистості пріоритетності. Основною структурною одиницею етичного і соціально-психологічного аналізу є людська поведінка, яка детермінується і регулюється багатьма факторами – економічними, політичними, моральними, правовими тощо. В якості соціально-психологічного явища поведінка людини передбачає свідомо-вольовий вибір особистості, її здатність ставити перед собою соціально значущі цілі, вибирати засоби їх здійснення і відчувати свою відповідальність за результати діяльності. Результати опитування представлені в таблиці 3.

Таблиця 3

**Наскільки важливими в житті людини особисто для Вас є
(у % від загальної кількості опитаних):**

№	Твердження	Не важливо	Швидше неважливо	Важко відповісти	Швидше важливо	Важливо
1	Добре ім'я людини в економічній діяльності	15	17	10	43	15
2	Гроші	10	23	0	44	23
3	Переконання і моральні принципи	0	5	3	27	65

58% студентів визначили важливість «Доброго імені людини» в економічній діяльності». Очевидно, в оцінці спрацьовує стереотип, що в очах інших людей треба виглядати гідно, не заплямовуючи своє ім'я аморальними вчинками та діями. Переважає більшість респондентів відзначають особисто для себе важливість грошей (67%). Водночас, третина студентів визначили їх як «не важливими» та «швидше не важливими». Доволі високо респонденти відзначили особисто для себе важливість переконань і моральних

принципів (92%). Для студентської молоді духовне начало («переконання і моральні принципи») виявилися більш важливими, ніж «гроші» та «добре ім'я людини».

Досліджувалося, якою мірою 1 млн. доларів, як вагомий економічний стимул, може стати мотивом для етичних та неетичних дій в економічній сфері діяльності, вчинках особистості (*конативний компонент*). В анкеті завдання було сформульовано так: «На що здатні Ви особисто заради 1 млн. доларів?» Результати опитування представлені в таблиці 4.

Таблиця 4

На що здатні Ви особисто заради 1 млн. доларів?

№	Заради 1 млн. доларів здатні:	Ні	Швидше ні	Важко відповісти	Швидше так	Так
1	Відмовитися від своїх переконань і моральних принципів	45	23	10	18	4
2	Переступити закон, взятися за роботу, пов'язану з порушенням законодавства	28	33	15	15	9
3	Змінити громадянство і переїхати в іншу країну	8	10	15	24	45
4	Відмовитися від коханої людини	63	25	12	0	0
5	Змінити віросповідання	33	12	10	15	30
6	Дозволити себе принизити	45	30	10	10	5
7	Взагалі не прагну мати 1 млн. доларів	38	20	25	10	7
8	Кардинально змінити себе у кращий бік	5	8	5	20	62

Відзначаючи важливість грошей, 68% студентів вважають неможливим для себе відмовитися від своїх переконань та моральних принципів заради 1 млн. доларів. Водночас четверта частина все ж здатна переступити моральну межу і відмовитися від своїх переконань та моральних принципів. Переважна більшість респондентів (61%) заради 1 млн. доларів вважають для себе неможливим переступити закон і взятися за роботу, пов'язану з порушенням законодавства в економічній сфері. Однак четверта частина молоді здатна заради такої великої суми порушити закон.

Загалом, переважна більшість респондентів (58%) не висловили бажання володіти цією великою кількістю грошей. Хоча невелика частка їх, реально оцінюючи свої можливості стати людиною з великими статками, бажала б володіти цією сумою (17%), а четверта частина сумнівається у своїх прагненнях володіти цією сумою.

Зважаючи на відсутність економічної, професійної перспективи реалізації себе, своєї кар'єри в нашій країні, заради 1 млн. доларів понад 2/3 студентів мають бажання змінити громадянство і переїхати в іншу країну. Водночас число тих, хто навіть за таку велику суму не має бажання покидати країну, складає трохи менше 1/5 частини від загального числа.

Респонденти, не спокушаючись великою сумою грошей, не висловили бажання відмовитися від коханої людини (серед опитаних цю позицію не висловив ніхто). Хоча невелика частка респондентів все ж має сумніви щодо цього (12%). Біля половини респондентів не погодилися б змінити своє віросповідання, водночас майже половина студентів (45%) заради 1 млн. доларів здатні відмовитися від своєї віри. Це може пояснити тим, що у юнацтва релігійні вірування ще не є стійкими та емоційно пережитими.

Більше 2/3 респондентів, володіючи гідністю як позитивною моральною якістю, не дозволять принижувати себе. Водночас лише невелика їх частина (15%) здатні терпіти приниження, зважаючи на високу матеріальну винагороду.

Ця велика сума грошей може бути витрачена на самоудосконалення. Переважна більшість респондентів бажала б витратити її на те, щоб кардинально змінити себе у кращий бік (82%), що може стати запорукою вдалого працевлаштування, просування по кар'єрі. Невелика частина респондентів не висловила бажання самоудосконалюватися (13%).

Подальше дослідження конативного компонента ми спрямували на отримання оцінки респондентами основних причин, які підштовхують молодих людей до протиправних, аморальних дій та вчинків в економічній сфері. Результати опитування представлені в таблиці 5.

Оцінка основних причин, які підштовхують молодих людей до протиправних, аморальних дій в економічній сфері (у % від загальної кількості опитаних)

	Причини	Кількість опитаних
1	Правова необізнаність	23
2	Безкарність правопорушень в економічній сфері	29
3	Можливість отримання легкої здобичі, легких грошей	79
4	Низький рівень доходів у сім'ї	56
5	Неможливість законним чином заробити гроші	68
6	Недієвість моральної перестороги всередині себе	51
7	Розваги	15
8	Важко відповісти	4

Як засвідчують дані таблиці, респонденти вважають, що основними причинами, які підштовхують молодих людей до протиправних, аморальних дій в економічній сфері, є такі: «можливість отримання легкої здобичі, легких грошей» (79%); «неможливість законним чином заробити гроші» (68%); «низький рівень доходів у сім'ї» (56%). Водночас половина опитаних (51%) вважає, що «недієвість моральної перестороги всередині себе» є тим чинником, що спонукає молодь до аморальних дій в економічній сфері, а майже третина (29%) зазначає чинник «безкарності правопорушень в економічній сфері».

Висновки. Проведеним емпіричним дослідженням встановлено, що:

В когнітивному компоненті економічної культури особистості, як відображенні індивідом різних сторін економічної реальності, має місце усвідомлення та раціональна осмисленість, розуміння студентами недосконалості морального підґрунтя законодавчої бази, яка визначає соціально-економічний розвиток нашого суспільства, нехтування інтересами тих людей, які б хотіли чесно вести свій бізнес.

В афективному компоненті економічної культури особистості, як здатності індивіда переживати та оцінювати свою позицію в системі економічної реальності, сукупності суб'єктивних емоційно забарвлених думок і оцінок різних сторін економічної реальності, неетичність восьми способів матеріального самозабезпечення суб'єкта оцінюється здебільшого як «неприйнятні, тому що аморальні». Водночас студентами недооцінюється небезпека фінансових пірамід, недостатньо усвідомлюється небезпека неетичної реклами, має місце доволі лояльне ставлення до діяльності екстрасенсів, ворожіння, магії.

В конативному компоненті економічної культури особистості, представленою в свідомості суб'єкта у вигляді мотивів, цілей, спрямувань, намірів і готовності до здійснення економічної діяльності, духовне начало («переконання і моральні принципи») для студентської молоді виявилось більш важливим, ніж «гроші» та «добре ім'я людини». Відзначаючи важливість для себе грошей, велика їх кількість (1 млн. доларів) не є тим як вагомим матеріальним стимулом, який може спонукати респондентів переступити закон, взятися за роботу, пов'язану з порушенням законодавства, відмовитися від своїх переконань і моральних принципів, від коханої людини, дозволити себе принизити. Водночас ця сума грошей для 2/3 студентів може стати стимулом до зміни громадянства і переїзду в іншу країну. Половина студентів вважає, що «недієвість моральної перестороги всередині себе» є тим чинником, що спонукає молодь до аморальних дій в економічній сфері, а майже третина зазначає чинник «безкарності правопорушень в економічній сфері».

Отже, аморальні виявлення не є сумісним ні з образом моральної «людини економічної», ні з економічною культурою особистості. Отримані результати підтверджують доцільність цілеспрямованих форм морального виховання в умовах навчання у закладах вищої освіти. Їх треба враховувати при розробці програми забезпечення економічної соціалізації особистості.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці програми «Соціально-психологічного забезпечення економічної соціалізації студентської молоді».

Список використаних джерел

1. Бездухов В.П. Нравственно-ценностная сфера сознания студента: диагностика и формирование. / В.П. Бездухов, Т.В. Жирнова // [Электронный ресурс] Режим доступа : http://www.bim-bad.ru/docs/bezduhov_text.pdf
2. Бех І.Д. Особистісно-орієнтована модель виховання як науковий конструкт / І.Д. Бех [Електронний ресурс] – Режим доступу http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh.../vupysk_21.pdf.
3. Евдокимова А.С. Социально-психологические факторы экономической социализации личности – Диссер. на соиск. уч. степени канд. психол. наук – Иркутск, 2014 [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://evdokimova_diss.pdf
4. Журавлев А.Л. Программа социально-психологического исследования экономического сознания личности / А.Л. Журавлев, Н.А. Журавлева // Современная психология: Состояние и перспективы исследований. Ч. 5. Программы и методики психологического исследования личности и группы: материалы юбилейной науч. конф. ИПРАН 28-29 января 2002 г. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2002. – с. 11 – 42;
5. Журавлев А.Л. Экономическое самоопределение: Теория и эмпирические исследования / А.Л. Журавлев, А.Б. Купрейченко. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2007. – 480 с.

6. Зубіашвілі І.К. Психологічні особливості монетарної культури сучасної сім'ї / І.К. Зубіашвілі, Т.І. Мельничук // *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*, 2018 – 1 (25), 135-139. ISSN 2313-7525 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://farplss.org/index.php/journal/about/submissions>
7. Карнышев А.Д., Бурменко Т.Д., Иванова Е.А. Человек и собственность: учебное пособие [Текст] / А.Д. Карнышев, Т.Д. Бурменко, Е.А. Иванова. – Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2006. – 349 с.
8. Кузьмінський А.І. Педагогіка : Підручник / А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – К. : Знання, 2007. – 447 с.
9. Проблемы экономической психологии. Том 1. / Отв. ред. А.Л. Журавлёв, А.Б. Купрейченко. М. : Изд-во ИП РАН. 2004. – 620 с.
10. Соціально-психологічні закономірності становлення економічної культури молоді : монографія / В.В.Москаленко, О.В.Лавренко, Н.М. Дембицька, І.К. Зубіашвілі [та ін.]; за ред. В.В. Москаленко – К. : Педагогічна думка, 2015 – 405 с.
11. Соціально-психологічні проблеми становлення суб'єкта економічної соціалізації: монографія / Т.В. Говорун, Н.М. Дембицька, І.К. Зубіашвілі, Л.М. Карамушка, О.В. Лавренко, О.О. Міщенко, В.В. Москаленко, Ю.Ж. Шайгородський. / Ред. В.В. Москаленко – Кіровоград, 2012 – 205 с.
12. Студент XXI века: социальный портрет на фоне общественных трансформаций: монография / Нар. укр. акад.; под общ. ред. В.И. Астаховой. – Харьков : Изд-во НУА, 2010. – 408 с.
13. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину / В.О. Сухомлинський // Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т.2. – С. 472-489.
14. Шайдуллина Р.М. Сущность экономической социализации студенческой молодежи в современных условиях / Р.М. Шадуллина // Педагогика и психология. Вестник ЧГПУ 1'2012 – С. 231-242.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Bezduhov V.P. Nравstvenno-cennostnaja sfera soznaniya studenta: diagnostika i formirovanie. / V.P. Bezduhov, T.V. Zhirnova // [Elektronnyj resurs] Rezhim dostupa : http://www.bim-bad.ru/docs/bezduhov_text.pdf
2. Bekh I.D. Osobystisno-orientovana model vykhovannia yak naukovyi konstrukt / I.D. Bekh [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh.../vupysk_21.pdf.
3. Evdokimova A.S. Social'no-psihologicheskie faktory jekonomicheskoy socializacii lichnosti – Dissert. na soisk. uch. stepeni kand. psihol. nauk – Irkutsk, 2014 [Elektronnyj resurs] – Rezhim dostupa : http://evdokimova_diss.pdf
4. Zhuravlev A.L. Programma social'no-psihologicheskogo issledovanija jekonomicheskogo soznaniya lichnosti / A.L. Zhuravlev, N.A. Zhuravleva // *Sovremennaja psihologija: Sostojanie i perspektivy issledovanij. Ch. 5. Programmy i metodiki psihologicheskogo issledovanija lichnosti i grupy: materialy jubilejnoy nauch. konf. IP RAN 28-29 janvarja 2002 g.* – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2002. – с. 11 – 42;
5. Zhuravlev A.L. Jekonomicheskoe samoopredelenie: Teorija i jempiricheskie issledovanija / A.L. Zhuravlev, A.B. Kuprejchenko. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2007. – 480 с.
6. Zubiashvili I.K. Psykholohichni osoblyvosti monetarnoi kultury suchasnoi simi / I.K. Zubiashvili, T.I. Melnychuk // *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*, 2018 – 1 (25), 135-139. ISSN 2313-7525 [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu : <https://farplss.org/index.php/journal/about/submissions>
7. Karnyshev A.D., Burmenko T.D., Ivanova E.A. Chelovek i sobstvennost': uchebnoe posobie [Текст] / A.D. Karnyshev, T.D. Burmenko, E.A. Ivanova. – Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2006. – 349 с.
8. Kuzminskiy A.I. Pedahohika : Pidruchnyk / A.I. Kuzminskiy, V.L. Omelianenko. – К. : Znannia, 2007. – 447 с.
9. Problemy jekonomicheskoy psihologii. Tom 1. / Отв. ред. А.Л. Журавлёв, А.Б. Купрейченко. М. : Изд-во IP RAN. 2004. – 620 с.
10. Sotsialno-psykholohichni zakonmirnosti stanovlennia ekonomichnoi kultury molodi : monohrafiia / V.V.Moskalenko, O.V.Lavrenko, N.M. Dembytska, I.K. Zubiashvili [ta in.]; za red. V.V. Moskalenko – К. : Pedahohichna dumka, 2015 – 405 с.
11. Sotsialno-psykholohichni problemy stanovlennia sub'iehta ekonomichnoi sotsializatsii: monohrafiia / T.V. Hovorun, N.M. Dembytska, I.K. Zubiashvili, L.M. Karamushka, O.V. Lavrenko, O.O. Mishchenko, V.V. Moskalenko, Yu.Zh. Shaihorodskiy. / Red. V.V. Moskalenko – Kirovohrad, 2012 – 205 с.
12. Student XXI veka: social'nyj portret na fone obshhestvennyh transformacij: monografija / Nar. ukr. akad.; pod obshh. red. V.I. Astahovoj. – Har'kov : Изд-во NUA, 2010. – 408 с.
13. Sukhomlynskyi V.O. Yak vykhovaty spravzhniu liudynu / V.O. Sukhomlynskyi // Sukhomlynskyi V.O. Vybrani tvory v 5-ty t. – К. : Rad. shkola, 1977. – Т.2. – С. 472-489.
14. Shajdullina R.M. Sushhnost' jekonomicheskoy socializacii studencheskoj molodezhi v sovremennyh uslovijah / R.M. Shadullina // Педагогика и психология. Вестник ЧГПУ 1'2012 – С. 231-242.

Lavrenko, O.V. Empirical study into the moral component of individuals' economic culture. The article presents the results of empirical research aimed at analyzing the moral component of university students' economic culture, which is an indicator of economic socialization. The moral self-determination of a person in economic space includes cognitive, affective and conative (behavioral) components. Morality, as an integral part of each of these components, determines a person's ability to act in an economic space based on moral principles.

The study showed that most students recognized the moral imperfection of the laws that direct the socio-economic development of Ukraine because of their neglecting the interests of the people who would like to do their business honestly. The respondents assessed the eight ways of making money mostly as unacceptable because of being immoral. However, the respondents were not fully aware of the risks of financial pyramids and unethical advertising and they were quite tolerant to psychics of all kinds. The students believed the spiritual foundation (beliefs and moral principles) to be more important than money and good name. Admitting the importance of money, the respondents noted that big money (\$ 1 million) was not a key motivator for breaking the law, beliefs and moral principles, betraying the beloved ones and allowing others to humiliate. At the same time, this sum of money could make people change citizenship and move to another country. The majority of the respondents associated individuals' economic success with their respect for the moral norms. The main factors behind young peoples' immoral actions in the economic sphere were found to be the individuals' weak moral principles and the impunity of economic offenses.

Key words: empirical research, economic culture of the individual, cognitive, affective and conative components, unity of the economic and moral

Відомості про автора

Лавренко Ольга Василівна, кандидат філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна.

Lavrenko, Olga Vasylivna, PhD, Assoc. Prof., leading researcher, Laboratory of organizational and social psychology, G.S.Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

E-mail: olavr47@ukr.net

УДК 159.9-07-316.614

Мельничук Т.І.

<http://orcid.org/0000-0002-5205-9958>

**ГРА ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СІМЕЙ
З ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Мельничук Т.І. Гра як соціально-психологічний чинник економічної соціалізації сімей з дітьми дошкільного віку. Стаття присвячена дослідженню становлення основ економічної соціалізації молодих сімей з дітьми дошкільного віку. Виявлено та проаналізовано соціально-психологічні чинники формування у дошкільнят початкових економічних уявлень та знань, виокремлені базові критерії економічної соціалізації дітей у середовищі сім'ї. Розкрито важливість ігрових практик в процесі економічної соціалізації дітей. Проаналізовано роль батьківської сім'ї як первинної інституції економічної соціалізації дитини, що формує у неї основи економічної свідомості та сприяє трансформації отриманих знань у доросле життя. Окреслено особливості забезпечення економічної соціалізації дітей дошкільного віку засобами гри в сімейному середовищі. Розглянуто можливості застосування та поєднання пізнавальних, теоретичних і практичних компонентів навчання з економічними знаннями в процесі виховання дітей у сім'ї.

Ключові слова: економічне виховання, соціалізація, сім'я як агент соціалізації, діти дошкільного віку, гра, формування економічної культури у дошкільників.

Мельничук Т.И. Игра как социально-психологический фактор экономической социализации семей с детьми дошкольного возраста. Статья посвящена исследованию становления основ экономической социализации молодых семей с детьми дошкольного возраста. Выявлены и проанализированы социально-психологические факторы формирования у детей начальных экономических представлений и знаний, выделены базовые критерии экономической социализации детей в семье. Раскрыта важность игровых практик для экономической социализации детей. Проанализирована роль родительской семьи как первичного института экономической социализации ребенка, которая формирует у него основы экономического сознания и способствует трансформации полученных знаний во взрослую жизнь. Определены особенности обеспечения экономической социализации детей дошкольного возраста средствами игры в семейной среде. Рассмотрены возможности применения и сочетание познавательных, теоретических и практических компонентов обучения с экономическими знаниями в процессе воспитания детей в семье.

Ключевые слова: экономическое воспитание, социализация, семья как агент социализации, дети дошкольного возраста, игра, формирование экономической культуры у дошкольников.

Постановка проблеми. Сім'я, як історично склалося, є одним із найважливіших соціальних інститутів, який дає дитині перший життєвий досвід, забезпечує середовище формування та розвитку особистості. У сім'ї визначається соціальний статус дитини, закладається підґрунтя для становлення її світогляду і переконань, ціннісних орієнтацій, морально-етичних ідеалів, соціальної поведінки, формується її економічна культура тощо. Економічні зміни в суспільстві обумовлюють потребу формування передумов економічної освіти ще з раннього дошкільного віку і не лише у дошкільних навчальних закладах, а передусім у ранньому молодшому дошкільному віці у колі сім'ї. Більшу частину знань про планування бюджету, заощадження та витрати діти дізнаються від батьків, спостерігаючи за тим, як усі ці процеси відбуваються у їхній сім'ї. З раннього дитинства вони вже повинні в єдності з моральною освітою опанувати основи економічних знань і практичних умінь у доступній формі. А доступною формою отримання таких знань – є гра.

Економіка і дошкільник лише на перший погляд здаються далекими один від одного. Аналіз дитячих ігор, питань, розмов свідчить про інтерес дітей до проблем, пов'язаних з економікою. Причинами цього вважається проникнення економіки, насамперед, у життя сім'ї, де дитина стикається з економічними проблемами, які найчастіше обговорюють члени родини. Дітей із перших років життя оточує економічна сфера, наповнена складними економічними поняттями та процесами. Малюки рано включаються в економічне життя сім'ї, стикаються з грошима, рекламою, ходять з батьками в магазин, беруть участь у купівлі-продажу, опановуючи таким чином економічною інформацією на життєвому, часто спотвореному